

סקירת ספרים חדשים

עורכת המדור: אלישבע סדן

חנה ספרן (2006). לא רוצות להיות נחמדות: המאבק על זכות הבחירה לנשים וראשיתו של הפמיניזם החדש בישראל. חיפה: פרדס. 186 עמודים.
סקרה: שרון הלוי

ספרה של חנה ספרן הוא מחקר היסטורי-חברתי חדשני ופורץ דרך המספר את סיפורה של תנועת הנשים בארץ-ישראל בשנות ה-20 של המאה העשרים, ובמדינת ישראל בשנות ה-70 וה-80 של המאה היא. למרות שמחציתו השנייה של סיפור זה מתרחשת בשנים שלרובנו יש זיכרון היסטורי מהן, זיכרון זה מתברר כמעומעם במקרה הטוב. עיקרי סיפורן של שתי תנועות הנשים, הדמויות הפועלות, מאבקהן וניצחונותיהן, הלכו וניטשטשו עם הזמן, עד שהיום נדמה לרבים שזכויות פוליטיות היו לנשים בישראל (ובא"י) מאז ומעולם, ושקבוצה של נשות תקשורת הן אלו שהעלו את סוגיית האלימות כלפי נשים והביאו אותה אל לב הקונסנזוס הישראלי. ספרה של ספרן לא רק מתקן עוול היסטורי זה, ופורס בפני הקוראים, בצורה בהירה וקולחת, את ההיסטוריה של שתי תנועות אלה והנשים שהיו פעילות בהן, אלא הוא גם מאתגר את הקוראים להרהר פעם נוספת על אופן עיצוב הזיכרון ההיסטורי הישראלי, על מנגנוני ההדרה ואף השכחה הגלומים בו, בהתמודדותם (והתמודדותנו) עם פרטים וקבוצות המאתגרים את הסדר החברתי הקיים.

ספרן מביאה את סיפור המאבק הראשון (לקבלת זכות הבחירה) של שנות ה-20 דרך סיפורם של חמישה ארגונים: התאחדות נשים עבריות, תנועת הפועלות, הדסה, הסתדרות נשים עבריות וויצ"ו, וסיפורן של חמש הנשים שעמדו בראשם: רוזה ולט-שטראוס, עדה מיימון (פישמן), הנרייטה סאלד, שרה עזריהו ונחמה פוחצ'בסקי. שילוב זה של היסטוריה ארגונית עם סיפור חייהן של מנהיגות הארגונים מאיר את האירועים בצורה חדשה ומסמל יותר מכל את מחויבותה של הכותבת להיסטוריוגרפיה

* ד"ר שרון הלוי היא היסטוריונית המתמחה בהיסטוריה של נשים ובהיסטוריה אמריקנית. מחקריה עוסקים בהיסטוריה של זהויות; מחקרה הנוכחי עוסק בהבניית זהות הרעיה המודרנית מאז המאה ה-18 ועד ימינו.

פמיניסטית, אשר לא רק מסרבת להפריד הפרדה שרירותית בין האישי לפוליטי, אלא מפיקה מן הקשרים ביניהם תובנות חדשות.

לטענת ספרן, דרישת ממשל המנדט הבריטי לייצוג מאורגן של שתי הקבוצות הלאומיות בארץ יצר את הצורך בגוף נבחר שיכלול את נציגי כל הזרמים ביישוב. בעיני היישוב הישן, במיוחד בעיני הציבור החרדי, נהפכה הענקת זכות הבחירה לנשים לסמל לניסיון של היישוב החדש להשתלט על הנהגת היישוב ולעצב את סדר יומו, ומכאן התנגדותם הנחרצת להענקת שוויון פוליטי לנשים. כבר במאבק זה ניתן לראות את ניצני "הברית הלא-קדושה" שנוצרה בין החוגים הציוניים לממסד הדתי והחרדי, שאת מחירה הנשים נאלצות לשלם עד עצם היום הזה, ואת נכונותם של הראשונים להכפיף, ולעתים אף לבטל, את רעיון השוויון האזרחי-המגדרי כדי לבנות קואליציה לאומית רחבה. חוסר נכונותם של ארגוני נשים אלה ושל המנהיגות שלהם לראות ב"שאלת הנשים" שאלה נפרדת משאלות השחרור הלאומי והחברתי, כמו גם סירובן להיענות לקריאה להכפיף את זכויותיהן לטובת "האחדות הלאומית", היא שהניבה את הצלחתן במאבק למען זכות הבחירה. ארגוני הנשים, שפעילותם התמקדה עד אז בפעילות פילנתרופית למען נשים בתחומי הבריאות והעזרה הסוציאלית, החלו לשתף פעולה ופנו לפעילות פוליטית בארץ ובחוץ-לארץ כדי להגן על זכויותיהן ולעגן אותן בחוק. למרות הצלחתן במאבק זה, חילוקי הדעות האידיאולוגיים ביניהן לא אפשרו פעילות משותפת נוספת בהמשך ועם תום המאבק הן שבו והפנו את מרצן לכיוון הסוציאלי. המחברת טוענת, שנאמנותם של ארגוני הנשים למפעל הציוני הביאה לכך שבזיכרון ההיסטורי נשכח סיפור מאבקם, ורק ניצחונם נותר והפך להיות לא רק חלק מסיפור בנייתה של חברה חדשה וצודקת, אלא היה, במעין מעשה להטוטים, לאחת מאבני היסוד במיתוס השוויון הישראלי שנכודותיהן של נשים אלה תיאלצנה להפריך.

חלקו השני של הספר עוסק בהתחדשות הפעילות הפמיניסטית בישראל של שנות ה-70. גם כאן בוחרת ספרן לבחון פרק זה בהיסטוריה הישראלית דרך סיפור התארגנותם של שלושת מוקדי התנועה הפמיניסטית בחיפה, בירושלים ובתל-אביב (חלוקה גיאוגרפית המקפלת בתוכה הבדלים אידיאולוגיים וסגנוניים), מאבקייהם וניסיונם להקים מפלגת נשים, ודרך סיפורן האישי של אחת-עשרה נשים פעילות. ספרן מעמידה את התנועה הפמיניסטית בתוך ההקשר ההיסטורי של שנות ה-70, שנים שבהן קמו והתגבשו בישראל (כמו גם מחוצה לה) קבוצות רבות ששמו להן למטרה את שינוי פניה החברתיים והפוליטיים של המדינה. הפעילות הפמיניסטית בשנים אלה הקיפה את כל טווח הקשת של הפעילות הפוליטית האזרחית, מהקמתן של קבוצות קריאה ודיון וקבוצות להעלאת מודעות, דרך פרויקטים לכתיבה ולתרגום של טקסטים פמיניסטיים, החתמה על עצמות והפגנות (בעיקר נגד האיסור על הפלות), וכלה

בהקמת מרכזי נשים ומקלטי נשים, מיקוד תשומת הלב הציבורית בחוקים המפלים נשים לרעה, בחירתה לכנסת של פעילה פמיניסטית (מרשה פרידמן), ותחילתו של תהליך חקיקה שאפשר לנשים בישראל לתבוע ולבסס את מעמדן השוויוני בחברה. תקופה זו הגיעה לסיימה ב־1980 בכנס הפמיניסטי השלישי, שבו נחשפה במלוא עוצמתה המחלוקת בין קבוצת פעילות מן השמאל, שרצו לקשור באופן הדוק יותר את המאבק הפמיניסטי למאבק נגד הכיבוש, ובין פעילות אחרות, שרצו לשמור על פוליטיקה פמיניסטית "טהורה". המשבר שנוצר יצר אווירת פילוג. בשנים שלאחר מכן הצטרפו פעילות פמיניסטיות רבות לארגונים שסייעו לנשים שסבלו מאלימות, ולעומתן הצטרפו אחרות לפעילות במגוון תנועות שלום של נשים שקמו מ־1982 ואילך.

הפרק הנוגע ללב ביותר בחלק זה של הספר, ומבחינתי המעניין ביותר (במיוחד מבחינה מתודולוגית), הוא פרק שש: "כל אחת והפמיניזם שלה", שבו פורסת ספרן את סיפור חייהן של פעילות פמיניסטיות מן התקופה. ספרן ריאיינה מספר רב של פעילות במשך שנתיים, ומתוכן בחרה בסיפוריהן של אחת־עשרה נשים, כדי להאיר את מניעיהן ולשחזר את אירועי התקופה. השימוש בטכניקת ההיסטוריה שבעל־פה (oral history) חשובה כדי לתעד את ההיסטוריה של ארגונים שבשל האידיאולוגיה האנטי־היררכית שרווחה בהם לא הותירו תיעוד רב. אך חשובה לא פחות היא האפשרות לבנות מעין פרופיל משותף של פעילות התנועה, לזהות נקודות מפנה משותפות, ולעקוב אחר האופן שבו הפמיניזם נהפך עבור המרואיינות מאידיאולוגיה לדרך חיים. סיפורי חייהן של הפעילות הם מרתקים. פעמים רבות מצאתי את עצמי מחכה לשמוע עוד או רוצה לשאול שאלות נוספות שהמחברת לא שאלה. אין כל ספק, שהמחברת הצליחה להיות אוזן קשבת ואוהדת ולדלות מנשים אלו מידע שלולא ראיונות אלה היה אובד לעולם. ספרן מצליחה להביא בפני הקורא את ריבוי הקולות ומגוון הגישות, הרעיונות ודרכי הפעולה של חברות התנועה הפמיניסטית בישראל, עד שניתן לדבר על "פמיניזמים", ולא על פמיניזם אחד העשוי מקשה אחת.

בשלושת הפרקים האחרונים של הספר ספרן חוזרת למספר סוגיות תמאטיות שעלו במהלך תיאורה הכרונולוגי (פחות או יותר) של התנועה הפמיניסטית. ראשית, היא דנה ב"אשמה" שהוטחה לא פעם בפני חברות התנועה הפמיניסטית בישראל שהתנועה היא "אמריקנית מדי". ספרן אינה מתכחשת לחוב הגדול שהתנועה חבה לרעיונות ולדפוסי פעולה אמריקניים ואף למספר פעילות בולטות שהיגרו לישראל מארצות־הברית, אך היא דוחה בצורה משכנעת את עיקרה של טענה זו, ומראה כיצד הפעילות הישראליות והקשר הישראלי העניקו לתנועה נופך ישראלי שאין לטעות בו. נקודה שנייה שהיא מתעכבת עליה היא המחלוקת שנוצרו בקרב חברות התנועה בעיקר סביב הנושאים של מיניות ולאומיות, מחלוקות שנותרו בלתי־פתורות עד היום. ספרן

מסכמת את מחקרה על התנועה הפמיניסטית במסקנה שהפמיניזם הישראלי היום הוא תערובת מוזרה של ליברליזם ורדיקליזם. חלק ממורשת התנועה, ובמיוחד נושא האלימות כלפי נשים, חדר אל לב הקונסנוס הישראלי. הממסד ומוסדותיו "ניכסו את המאבק באלימות כלפי נשים והרעיונות הפמיניסטיים, במיוחד הביקורת בנושא האלימות כלפי נשים, הפכו למקובלים בחברה מבלי שיהיה צורך לקבל את התנועה הפמיניסטית עצמה" (עמ' 160).

אי אפשר להפריז בחשיבותו של ספר צנוע זה, הנגיש לכל והניחה בסגנונו, בפרויקט שכתוב ההיסטוריה הישראלית מזווית נשית ופמיניסטית. מלבד שגיאות בודדות שנפלו בו וחסרונו של מפתח שמות שיקל על החיפוש אחר דמות זו או אחרת, הוא כתוב היטב וערוך כהלכה. גם אם הקוראות בו לא תסכמנה עם כל הפרשנויות של המחברת, זהו ספר חובה שמתוכו ניתן לפתוח בדיון היסטורי משמעותי על מקומה ומורשתה של התנועה הפמיניסטית הישראלית.

דיוויד קורטן (2005). **כשהתאגידים שולטים בעולם**. מאנגלית: עדי נאי. תל-אביב: בבל. 446 עמודים.

תומס פרידמן. (2006). **העולם הוא שטוח**. מאנגלית: א' מיכאלי. תל-אביב: אריה ניר הוצאה לאור. 448 עמודים.

סקרה: מוריה אבנימלך*

הכלכלה הגלובלית נשלטת בידי תאגידי ענק, שדוחקים ממשלות מתפקדיהן המסורתיים ומכתיבים סדר-יום חברתי ותרבותי שמשרת את האינטרסים שלהם. שני ספרים שתורגמו לאחרונה לעברית בוחנים את הגלובליזציה התאגידית משתי נקודות מבט, האחת, של דיוויד קורטן היא ביקורתית, והשנייה, של תומס פרידמן, מעריצה. שניהם נסקרים כאן.

ספרו של דיוויד קורטן מגולל את מעלליהם של תאגידי הענק, שהשתלטו על העולם, כשהם דוחקים הצדה ממשלות נבחרות, מכתבים סדר-יום כלכלי ופוליטי המשרת את האינטרסים שלהם, מעצבים מחדש את התרבות וממיטים אסונות כבדים על מאות מיליוני בני אדם בעולם ועל הסביבה. הספר הוא כתב-אשמה חריף נגד התאגידים, אבל לצדו יש מסר של תקווה: יש מה לעשות למען צדק חברתי וסביבתי, ובכוחנו לחולל את השינוי. כפי שמעיד חתן פרס נובל לשלום, הארכיבישוף דְּזומונד טוטו: "הספר הותיר אותי מזועזע אך מלא תקווה" (מתוך הכתוב על כריכת הספר).

* מוריה אבנימלך היא מרצה במחלקה לכלכלה, המסלול האקדמי של המכללה למינהל.

הספר נפתח בהצגת הפער הגדל והולך בעולם בין עושר אגדי לעוני משווע. במחצית השנייה של המאה העשרים התחוללה בעולם מהפכת ידע מדהימה מלווה בצמיחה מהירה של התוצר ועלייה מסחררת ברמת החיים. עד אז היתה הצמיחה של התוצר העולמי מתונה ורמת החיים כמעט לא השתנתה במשך מאות שנים. הקדמה הטכנולוגית וצמיחת הידע הביאו אותנו לרגע היסטורי שבו החזון של עולם ללא עוני, רעב ומחלות נראה בהישג יד. רמת החיים של העובדים עלתה, השכלתם ובריאותם השתפרו ונפרסה רשת ביטחון סוציאלי רחבה. באותה תקופה קמו מוסדות גלובליים – האו"ם, הבנק העולמי, קרן המטבע וההסכם הכללי על תעריפים וסחר (גאט"ט), הארגון שקדם לארגון הסחר העולמי). העתיד בישר טובות. אבל בשנות ה-80 התהפכה המגמה: בעוד שהצמיחה העולמית נמשכה והעושר נצבר, עבור מאות מיליוני בני אדם בעולם הסיכוי לחיים טובים התרחק יותר ויותר. היום יש פחות עובדים בטוחים בעתידם הכלכלי משהיו לפני 30–40 שנה. הכנסה בטוחה, מקום מחיה נאות, חינוך טוב, טיפול רפואי וסביבה נקייה מתרחקים מהישג ידם של רוב תושבי העולם.

קורטן מתאר עולם שבו מאות מיליוני בני אדם נעקרים מאדמותיהם, שמהן התפרנסו בעבר, כדי לפנות מקום למיזמי פיתוח: סכרים, מטעים, אתרי נופש ומסלולי גולף. אדמות שהיו פוריות בעבר זוהמו בחומרים מסוכנים. פסולת רעילה זורמת בנהרות ובאגמים. טרגדיה אנושית במימדים עצומים מתחוללת במקומות רבים על-פני הגלובוס. אדמה ומשאבי טבע מופקעים מאנשים שהתקיימו עליהם בעבר לטובת רווחי תאגידים. שכונות שלמות נהפכות לאתרי פסולת וארובות מפיצות עשן לסביבה. מאות אלפי ילדים באסיה, באפריקה ובאמריקה הלטינית מתפרנסים מקיבוץ נדבות, ניקוי רחובות והענקת שירותי מין. עשרות מיליוני בני אדם עובדים עזבו את מדינותיהם ועובדים מחוץ להן במעמד חוקי, ועשרות מיליונים נוספים הם עובדים לא רשומים וחסרי זכויות. מיליארד בני אדם רעבים ללחם. ניצול יתר של משאבי טבע הורס את הסביבה. קיים ניגוד בין שפע מופלג לעוני לא אנושי.

התפוררות סביבתית וחברתית מתרחשת גם במדינות תעשייתיות עשירות. השכר וההטבות המוענקים למנהלי תאגידים מרקיעים שחקים, ובאותו זמן תאגידים המרוויחים רווחי ענק מפטרים עובדים רבים ומעבירים מיליוני משרות משתלמות לאזורים בעולם שבהם העובדים משתכרים פרוטות, חוקי עבודה לא נאכפים ותקנות בעניין שימור הסביבה נעקפות. תאגידים מבצעים רכישות תוקפניות והורסים חיי אנשים במירוץ להפקת רווחים. תאגידים אמריקניים נעשים תחרותיים יותר באמצעות מיזוגים, קיצוצים וייצוא משרות. ברית גלובלית של תאגידים משתלטת על המרחב הדמוקרטי, קונה פוליטיקאים, משנה חקיקה ומכופפת ממשלות.

העובד האמריקני, שנהנה בעבר ממשרה קבועה ובטוחה, משכר טוב ומהטבות, חווה אבטלה או קיצוץ בשכר, נאלץ להסתפק במשרה חלקית וזמנית, ולעבוד שעות

ארוכות במספר משרות חלקיות כדי להתקיים. שני מפרנסים במשק בית ושעות עבודה ארוכות אינם מבטיחים רווחה. גם השכלה משופרת אינה מבטיחה רווחה; בעלי תארים אקדמיים גבוהים ומומנויות טכניות גבוהות חווים גם הם דפוסי עבודה נצלניים. בעבר, בתקופות של צמיחה, שופרו תנאי העבודה ורמת חייהם של העובדים עלתה. היום הצמיחה פוסחת על העובדים.

קורטן מוביל את הקורא אל הצמתים שבהם השתנו יחסי הכוחות בין התאגידים לקהילה, ומראה כיצד שינו התאגידים את מבנה החוק כדי להתאימו לצורכיהם. ראשיתו של התאגיד היתה בהולנד ובאנגליה במאות ה־15 וה־16. חברת הודו המזרחית הבריטית וחברת הודו המערבית ההולנדית קיבלו מידי המלכים כתבי זיכיון לפעול בתחומי הסחר וההשקעות במושבות הכתר. כתב הזיכיון נועד להגביל את אחריות המשקיעים לסכום שהשקיעו. במשך מאות השנים שעברו מאז לחצו התאגידים להגדלת זכויותיהם ולהגבלת התחייבויותיהם. בארצות־הברית התקיים איזון עדין בין התאגידים ובין הקהילה האזרחית: התאגיד לחץ להגדלת זכויות ולשחרור מפיקוח, ואילו הקהילה הטילה עליו מגבלות. במאה ה־19 ובראשית המאה העשרים התחזקו התאגידים, אך במקביל התחזקו תנועת העבודה וארגוני העובדים, נחקק חוק נגד קרטלים ונחקקו חוקים סוציאליים שהגנו על העובדים מפני שרירות לבם של התאגידים. מאז שנות ה־80 הופר האיזון, והתגבר השיח הליברטיאני, אידיאולוגיה הגורסת שהממשלה מיושנת ומיותרת, ועליה לחדול להפריע לכווחות השוק לפעול ביעילות. בתקופת נשיאותו של רייגן התחזקה כלכלה גלובלית שהיתה קשובה לאינטרסים של תאגידים אמריקניים. הותר להם לזהם אוויר, מים וקרקע של הקהילה על חשבון בריאות חבריה. התפתחה דמוגוגיה כלכלית, תחת השם "כלכלה ניאור־שמרנית", שמטרתה לקדם אינטרסים של תאגידים גדולים. שמות אחרים שניתנו לאותה אידיאולוגיה היו "כלכלה ניאור־ליברלית", "כלכלה ניאור־קלאסית", "קפיטליזם של השוק" ו"רציונליזם כלכלי". למרבה האבסורד, תאגידים נהנים מזכויות אזרח ומזכויות יתר (פריווילגיות), אך אחריותם מוגבלת. תאגידים מחפשים את המדינות שאוסרות על פעילות איגודי עובדים, מאפשרות העסקת ילדים ומפעילות אכיפה רופפת של תקנות בנושא הסביבה. הם קונים את הדמוקרטיה באמצעות תרומות לפוליטיקאים ומימון תוכניות לימוד בכלכלה ובמשפטים באוניברסיטאות. תאגידים עוטים מסכות של ארגונים "אזרחיים", ומאמצים שמות יפים ומטעים ("נשמור על אמריקה יפה" הוא שמו של ארגון שהממנים שלו נלחמים נגד תקנות המחזור), שנועדו לשכנע את הציבור שהאינטרס של התאגיד הוא לאמתו של דבר האינטרס של הציבור. תאגידים מממנים קבוצות חשיבה ומכוני מחקר שמרניים ברוח האידיאולוגיה הליברטיאנית ומאיימים על הפלורליזם הדמוקרטי. קורטן מסיר את מסך הצביעות ממונחים כמו "סחר חופשי", וטוען, שסחר חופשי אינו משחרר סחר, שווקים או בני אדם, אלא משחרר תאגידים גלובליים ממגבלות

ומאפשר להם לארגן את כלכלת העולם לטובת רווחיהם, תוך התעלמות מן הנזק שפעילותם גורמת לציבור. לטענתו, הטיעון הליברטיאני הוא בגידה ברעיונות של אדם סמית ודוד ריקארדו. סמית התנגד לריכוז כוח כלכלי, המעוות את יכולת המשק לתת תמורה הוגנת לקרקע, הון ועבודה. מונופולים, רכישות ומיזוגים, קרטלים ובריתות אסטרטגיות, פוגעים בתחרות חופשית ולא מקדמים אותה.

התאגידים מפיצים טיעונים כוזבים ("ניקוטין לא ממכר ולא מזיק לבריאות"), מעצבים תרבות ודפוסי התנהגות באמצעות הטלוויזיה, ומשווקים צרכנות כתחליף לאהבה וכמרפא לבדידות ולפחד. הם השתלטו גם על תרבות הנגד (תרבות אנטי-צרכנית) ועל התרבות המרדנית של הצעירים באמצעות מותגים (קליין, 2002). תאגידים מזהמים צובעים את עצמם בצבע ירוק, יצרני רכב מערערים על תקנים של פליטת גזים, יצרני נשק נלחמים בפיקוח על כלי נשק, חברות כימיקלים שופכות פסולת רעילה ומזהמות אדמות ונהרות, חברות תרופות מתמחרות תרופות חיוניות בתמחור מונופוליסטי.

קורטן מאשים את הבנק העולמי, את קרן המטבע ואת ארגון הסחר העולמי, אך גם את סוכנויות הסיוע שבשירותן עבדו שנים רבות, שמדיניות הסיוע שלהן מחלישה את המדינות המתפתחות, מעכבת פיתוח ויוצרת תלות של המדינות העניות בטכנולוגיה מיובאת. הבנק העולמי וקרן המטבע מפקחים על הסדר הפיננסי העולמי כמו כונסי נכסים שמונו מטעם בית-המשפט, מכתיבים לממשלות מדיניות כלכלית, ודורשים ממדינות עניות להתפשר בכל הנוגע לתקנות בנושא הסביבה ולהעניק הקלות מס וסובסידיות למשקיעים זרים. הם תורמים לדרדור תנאי השכר והתנאים הסוציאליים, מסייעים לתהליך של העברת משאבים טבעיים לבעלות תאגידים זרים ולירידת מחירי הייצוא של מדינות מתפתחות, הנאלצות לייצא עוד ועוד על חשבון הזנת האוכלוסייה. הבנק העולמי משמש פרלמנט גלובלי שלא נבחר, מחוקק ושופט גם יחד. ארגון הסחר העולמי מגן על פטנטים ועל זכויות יוצרים של תאגידים, ומסייע להם להפקיע זכויות על זרעים וצמחי מרפא מסורתיים, ולהפריט זכויות על חומרים גנטיים.

משקיעים פיננסיים תורמים לעולם של כאוס, סיכון ואי-ודאות. היקף העסקאות הפיננסיות מגיע לטריליון דולר ליום (לפי ההערכה היקף זה עומד היום על 2 טריליון דולר ליום. מ"א), בעוד שהסחר בשירותים ובסחורות לא עולה על 20-25 מיליארד דולר ליום. רוב העסקאות הפיננסיות הן השקעות באופציות ובספקולציות בשערי ריבית ובשערי מטבע, שאין להם דבר עם הכלכלה האמיתית. הפכפכות השווקים הפיננסיים מזמנת לספקולנטים הזדמנויות לרווחי עתק, שמחירים עלול להיות התמוטטות המטבע הלאומי ומשבר פיננסי וכלכלי. כך, למשל, סיכל ג'ורג' סורוס את מאמצי ראש ממשלת בריטניה ג'ון מייג'ור לשמור על ערך הליש"ט ועל יציבות מערכת שערי החליפין של האיחוד האירופי, והעביר מיליארד דולר של רווחים ספקולטיביים לקרנות

ההשקעה שלו (מה שלא הפריע לו לחבר ספר התוקף את הסדר הגלובלי (סורוס, 1999). המשקיעים הפיננסיים אינם מממנים השקעות וצמיחה שמיטיבים עם החברה, אלא יוצרים כאוס, סחרור והרס מערכות.

כאמור, ייחודו של הספר הוא בתקווה שהוא מציע. מלכ"רים וארגונים לא־ממשלתיים אחרים יכולים לתרום הרבה. אבל גם האדם הבודד יכול לתרום לשינוי, אם יאמץ אורח חיים שונה, יוותר על צריכה מיותרת ויקדיש יותר לאיכות החיים. כאשר 20 אחוזים מאוכלוסיית העולם גורמים ל־80 אחוזים מן הנזק לסביבה, אם אותם 1.1 מיליארד בני אדם הצורכים צריכת יתר יעברו לצריכה מתונה, ינועו באופניים ובתחבורה ציבורית, יתקיימו על תפריט בריא של דגנים, ירקות ומעט בשר, ישתו מים נקיים (לא מבקבוקים), תה וקפה, יצרכו מוצרים לא ארוזים וימחזרו פסולת, וילבשו בגדים איכותיים ושימושיים שאינם מושפעים משיקולי תדמית, יהיו חיים טובים יותר למיליארד בני אדם שחיים בעוני משווע והסביבה תינצל.

קורטן ורעייתו פראן הוכיחו, שאפשר לחיות חיים כאלה אפילו בניו יורק. הם התגוררו בשכונה מגוונת מבחינה אתנית, מלאה חיוניות אנושית, ויתרו על רכב פרטי, היתקעות בפקקים ובעיות חנייה, ערכו קניות בחנויות משפחתיות בשכונה ובשווק איכרים שנמצא במרחק הליכה מדירתם, נסעו לעבודה בתחבורה ציבורית, סעדו במסעדות אתניות ובילו במועדוני ג'אז שכונתיים, ביקרו במוזיאונים, בתיאטרון, בקונצרטים, בפארקים ובגנים בוטניים שהם הגיעו אליהם בהליכה או ברכבת התחתית, השתמשו לנסיעות אל מחוץ לעיר ברכבת או במכונית שכורה, מחזרו פסולת באמצעות שירות העירייה וארגון מתנדבים. הם נהנו ממזון טעים ובריא, הרגישו בריאים ומלאי חיוניות, עבדו, בילו ורכשו ידידים חדשים שהכירו בשכונה, וניצלו זמן שלא הוקדש לצריכה לעשות דברים שאהבו.

הרקע השמרני שצמח בו קורטן לא רמז על ההשקפות שאימץ במהלך השנים. הוא קיבל דוקטורט במינהל עסקים מאוניברסיטת סטנפורד, היה חבר הסגל האקדמי בהארורד, התמחה בכלכלה בין־לאומית ועבד 30 שנה בתוכניות סיוע במזרח אסיה, באפריקה ובמרכז אמריקה. בסוף שנות ה־80 הבין, שמה שהוא רואה במקומות ששירת בהם במזרח אסיה הוא תופעה עולמית, והחל לחקור אותה. ב־1992 סיים את שירותו במנילה שבפיליפינים, עבר לניו יורק והחל לכתוב את הספר הנוכחי, שיצא לאור בשנת 1995. המהדורה העברית שלפנינו מבוססת על מהדורה מאוחרת של הספר, בזמן שהתאגידים כבר שולטים בעולם, והמחבר עדכן אותו והוסיף שלושה פרקים, הקדמה ואחרית דבר, המתיחסים לאירועים שקרו אחרי 1995. כמה שנים אחר כך יצא ספר ההמשך, "העולם הבתר תאגידי: החיים לאחר הקפיטליזם", שלא תורגם לפי שעה לעברית.

קורטן היה מפעילי "תנועת הסחר ההוגן", שהוא מעדיף לכנותה "התנועה

לדמוקרטיה חיה" (כשם התנועה ההודית שחברים בה מיליון איש) ומיוזמי יום עיון שערך ב־1995 בניו יורק הפורום הבינלאומי לגלובליזציה (IFG), הברית המאגדת פעילים נגד הסדר הגלובלי ושלטון התאגידים. ארבע שנים אחר כך, ב־30 בדצמבר 1999, התגלה קצה קרחון המחאה בסיאטל, כאשר 30 אלף בני אדם הפגינו נגד הגלובליזציה ונושאי הדגל שלה.

לעומת קורטן, הביקורתי והמסויג מאוד, תומס פרידמן מאוהב בגלובליזציה. כמו אוהבים רבים הוא נטול ביקורת למושא אהבתו. ספרו הקודם, "הלקסוס ועץ הזית" (2000), שיצא לאור במקור בשנת 1999, היה שיר הלל לגלובליזציה. בראשית שנות ה־90 של המאה ה־20 רבים היו שותפים להתלהבות מן הפריצה הטכנולוגית בתחום תקשורת מחשבים, לוויינים, טלפונים סלולריים ואינטרנט, מן האפשרויות שפתחה הגלובליזציה בתחום העברת טכנולוגיות וידע, מהסרת החסמים בפני תנועת סחורות, שירותים, מפעלים והון פיננסי. צמיחת הכלכלה החדשה הולידה תקווה לעולם משוחרר מרעב, עוני, תחלואה ובערות. עיניים מעריצות נישאו אל נביאי הכלכלה החדשה: יזמי היי־טק, משקיעים פיננסיים ותאגידי ענק, ששלחו זרועות תמנון אל רחבי הגלובוס בחיפוש אחר כוח אדם זול, חוקי עבודה גמישים, מקלטי מס ותמריצים. הממשל האמריקני, קרן המטבע הבינ־לאומית, הבנק העולמי, ארגון הסחר העולמי, תאגידים רב־לאומיים, אנשי פיננסים והתקשורת הכלכלית חברו יחד כדי לרומם את נפלאות הגלובליזציה. מי שהצביע על המחיר החברתי והסביבתי שגבתה הגלובליזציה ועל תרומתה להגדלת אי־השוויון, להעמקת העוני, להתרחבות האבטלה ולסיכון מדינת הרווחה – הושתק.

אבל בסוף שנות ה־90 פרצה האנטי־גלובליזציה כתנועת מחאה עולמית נגד הכוחות שהטיפו בשם הגלובליזציה למדיניות ניאושמרנית ("קונסנזוס ושינגטון") ולהתנערות המדינה מאחריותה לתעסוקה ולרווחה של תושביה. תנועת האנטי־גלובליזציה ערערה את האמונה הפונדמנטליסטית בגלובליזציה ואת הסגידה לכוחות השוק שיעשו את כולנו מאושרים, שבעים ובריאים. התנועה זכתה לתמיכה מצד כלכלנים מובילים בעולם, ביניהם חתני פרס נובל בכלכלה (פרופ' ג'וזף שטיגליץ (2005) אינו קול בודד), שחשפו את הבעיות הכלכליות, החברתיות והסביבתיות שיצר העולם הגלובלי. אבל פרידמן המאוהב נותר עיוור לפגמי הגלובליזציה.

פרידמן, בעל טור ב"ניו יורק טיימס" ומחברם של רבי מכר, מעמיד את התובנה שגילה על התנהלות העולם במישורת אחת עם גילוי אמריקה. כמו קולומבוס גם פרידמן יצא לחפש את הודו. קולומבוס נסע מאירופה מערבה והגיע לאמריקה. פרידמן נסע מארצות־הברית מזרחה והגיע לבנגאלור, עמק הסיליקון של הודו. קולומבוס בישר לפטרונו, המלך פרדיננד והמלכה איזבלה, שהעולם עגול. פרידמן בישר לאשתו שהעולם שטוח. איך הגיע פרידמן למסקנה המופרכת הזאת? הרעיון נולד במוחו תוך

שיחה עם מנכ"ל החברה ההודית "אינפוסיס", שעיסוקה מיקור חוץ (outsourcing). כשם שסין הפכה להיות בעידן הגלובליזציה בית-החרושת של העולם, הודו הופכת להיות המשרד של העולם. הודים דוברי אנגלית מאיישים מרכזי שירות (call centers), מזמינים שולחן במסעדה בניו יורק ושירות תיקונים באטלנטה. רואי חשבון הודים מכינים דיווחי מס לאזרחים אמריקנים, רדיולוגים הודים מנתחים תצלומי רנטגן עבור בתי-חולים, ותוכנתנים הודים כותבים תוכנות עבור בתי עסק אמריקניים. רשתות טלקומוניקציה ותקשורת מחשבים מאפשרות לעובד ההודי להתחרות מארצו בעמיתו האמריקני. לכך התכוון מנכ"ל "אינפוסיס" כשהשתמש בביטוי A leveled playground (מגרש משחקים מיושר) הלקוח מעולם הספורט התחרותי, שמשמעותו מתן "הזדמנות שווה" למתחרים. מגרש ישר הוא עולם שטוח. אלא שהעולם הגלובלי רחוק מלהיות שטוח, ואינו מעניק הזדמנות שווה, במיוחד לא למי שנולד עני, או בארץ ענייה. העולם הגלובלי מציע הזדמנויות לצבור עושר אגדי, אך מרחיק את הסיכוי של רוב תושבי העולם, ואפילו של רוב תושבי המדינות התעשייתיות, לזכות בביטחון כלכלי ובנתח הוגן מהעושר הלאומי והגלובלי. קביעתו של פרידמן היא, על כן, מטעה גם במובן המטאפורי שלה.

פרידמן מבחין בשלוש תקופות היסטוריות: הגלובליזציה הראשונה, שהחלה ב-1492 (גילוי אמריקה) ונמשכה עד 1800, הגלובליזציה השנייה, שהחלה ב-1800 ונמשכה עד 2000, והגלובליזציה השלישית, שהחלה ב-2000. פרידמן רוחש חיבה לתאריכים מאגיים, כמו ה-9.11 (1989) שבו נפלה חומת ברלין ו-11.9 (2001) שבו נפלו מגדלי התאומים. אירוע אחד הרס חומה (בין הגוש הקומוניסטי למערב), והאירוע השני הקים חומה (בין המערב לאסלאם הפונדמנטליסטי). סביב התאריכים האלה התרחשו עשרה אירועים פוליטיים, טכנולוגיים וכלכליים אשר שיטחו את העולם. לכוחות המשטחים התוודע פרידמן באופן אישי, אגב נסיעות מרחיבות אופקים ברחבי הגלובוס, שבהן התארח אצל ראשי תאגידים, ושתה את הגיגיהם בצמא.

המשטח הראשון היה אירוע כפול: נפילת חומת ברלין ב-9.11.1989 והשקת גרסת "חלונות" 3.0 של מיקרוסופט חצי שנה אחר כך. המשטח השני, שהתרחש ב-9.8.1995, היה הנפקתה בבורסה של חברת ההזנק (start-up) "נטסקייפ", שפיתחה דפדפן לאינטרנט. המשטח השלישי הוא פיתוח תוכנות זרימת עבודה ויישומים מבוססי רשת. המשטח הרביעי הוא יצירת קוד פתוח. המשטח החמישי הוא ניצול הטכנולוגיות החדשות למיקור חוץ, המאפשר לטלפנים, למתכנתים ולרואי חשבון הודים להתחרות בעובדים אמריקנים ולאיים על משרותיהם. המשטח השישי הוא העברת משרות (offshoring) מארצות-הברית לסין. המשטח השביעי הוא פיתוח שרשרת האספקה של חברת "וולמרט" שהביאה את רווחיה לשיא באמצעות לחץ כלפי מטה של שכר פועלי הייצור בסין ושכר המוכרות בחנויות ברחבי ארצות-הברית. המשטח השמיני הוא מיקור

פנים, למשל של חברת השיגור "UPS", המבצעת פעולות רבות עבור לקוחותיה ומאפשרת להם להיפטר מעובדים יקרים. המשטח התשיעי הוא שימושים מסחריים שחברות כמו "גוגל", "יאהו" ו"אמזון" עושות במידע שהן מפיקות ממעקב אחרי הגולשים המשתמשים במנועי חיפוש. המשטח העשירי הם "הסטרואידים", מכשירים כמו e-pod, תוכנת skype (טלפון דרך האינטרנט), יישומים מתקדמים לטלפון סלולרי כמו מצלמה דיגיטלית וקליטת שידורי טלוויזיה.

פרידמן מאוהב בקליטאות ובמטבעות לשון. הוא שופע אנקדוטות וציטוטים מדברי אנשים שפגש, כשהחוט המקשר הוא התפעמות מן היצירתיות הטכנולוגית והעסקית המתגלה לעיניו והערצה לראשי תאגידים. הוא ער לכך, שאחדים ממושאי הערצתו צברו רקורד מפוקפק כמנצלי עובדים וספקים, ואחדות מן התופעות המעוררות את התפעלותו זוכות לגינוי ולהוקעה.

פרידמן מעדיף לשבח את "מקדונלד'ס", שנרתמה לשמירה על הסביבה ולמלחמה בכוחות הפוגעים באיזון האקולוגי (עמ' 273), ואת שלוש ענקיות המחשבים "IBM", "HP" ו-"Dell", המקדמות קוד אתי לענף האלקטרוניקה (הקוד אוסר העסקת ילדים, מעילה, סחיטה והפרת זכויות יוצרים ומטפל בזיהום הסביבה ובחומרים מסוכנים). הוא נוןף באקטיביסטים ובארגונים הלא-ממשלתיים הרואים בקמפיינים החברתיים בנושא הסביבה יחסי ציבור ציניים של תאגידים.

נכון הדבר, שארגונים לא-ממשלתיים שונים הגיעו למסקנה שלנוכח עוצמת התאגידים וחולשת הממשלות, המאבק בתאגידים אבוד ואין בררה אלא לחבור אליהם כדי לרתום אותם לקידום מטרות הקשורות לחברה ולסביבה. ההבדל הוא, שפרידמן מאמין שלתאגידים יש מצפון והם שוחרי טוב ולהוטים להיטיב עם עניי העולם, ובלבד שמתנגדי הגלובליזציה לא יפריעו.

פרידמן יודע היטב, שלא מעט עובדים ובעלי עסקים קטנים בארצות-הברית נפגעו מן התחרות הגלובלית ומן הכוח התחרותי של תאגידי ענק שהגלובליזציה העצימה. אחדים מהם הם מכריו. הפתרון שהוא מציע לבעיותיהם: גלו יצירתיות וגמישות, היו מוכנים להחליף עיסוק ומקצוע, רוצו מהר יותר כדי לא להיטרף וכדי להשיג מזון. שילחו את ילדיכם ללמוד מדעים וטכנולוגיה. מה יעלה בגורל החלשים, המובטלים, אלה שתחום התמחותם נעשה מיותר? פרידמן שולל חזרה למדיניות מגן, אך מציע "השתתחות רחומה", הכוללת חמישה רכיבים: מנהיגות, בניית שרירים, ריפוד, אקטיביזם חברתי והורות (עמ' 258-280). מה הוא מציע בשורה התחתונה? לא כלום.

מקורות

סורוס, ג' (1999). החברה הפתוחה בסכנה. מאנגלית: דפנה לוי. תל-אביב: הוצאת ידיעות אחרונות.

פרידמן, ת' (2000). הלקסוס ועץ הזית. מאנגלית: עמוס כרמל. תל-אביב: הד ארצי (הספר יצא לאור במקור בשנת 1999).
 קליין, נ' (2002). בלא לוגו. מאנגלית: עידית פז. תל-אביב: הוצאת כבל.
 שטיגליץ, ג' (2005). אי נחת בגלובליזציה. מאנגלית: רחל אהרוני. תל-אביב: קו אדום, הוצאת הקיבוץ המאוחד.

Saul Becker & Alan Bryman (Eds.). (2004). **Understanding research for social policy and practice: Themes, methods and approaches.** Bristol: Polity Press. 443 pages.

סקרה: מימי אייזנשטדט

הקשר בין מחקר, פרקטיקה ומדיניות חברתית נוצר כבר בשלהי המאה ה-18 עם התפתחותם של תחומי ידע ששילבו תובנות מדעיות עם עבודה מקצועית. ידע שנוצר ונאסף בידי פסיכולוגים, קרימינולוגים ועובדים סוציאליים בין כותלי המוסדות האקדמיים תורגם לתוכניות התערבות, ששמו להן למטרה לטפל ולדאוג ליחידים ולקבוצות אוכלוסייה שונות, לדאוג להם ולפקח עליהם. ידע זה תרם לקביעת מדיניות חברתית בנושאים שונים ומגוונים. במשך שנים רבות לוו תוכניות אלה במחקרים שמטרתם היתה לזהות ולמפות את צורכי האוכלוסייה לפני פיתוח וביצוע של מדיניות או של תוכנית כלשהי. מחקרים אחרים נערכו כדי להעריך את התוכניות השונות. מחקרי הערכה אלה התמקדו בתוכנית אחת, או בסוג אחד של מדיניות, ורובם השתמשו בשיטות מחקר סטטיסטיות כמותיות (ראו, לדוגמה: Chalmers & Altman, 1995; Davies, 1999).

במשך העשור האחרון אנו עדים למספר התפתחויות חשובות במחקרי המדיניות: ראשית, חלק מן המחקרים החלו לשלב שיטות מחקר איכותניות. חוקרים מראינים לקוחות, מטופלים, מתכננים ומבצעים של התוכנית. הם אוספים ידע מקבוצות מיקוד, מעורבים במחקרי פעולה, צופים בדרך שבה מופעלת התוכנית הנלמדת, ומנתחים מסמכים המאפשרים להם לעקוב אחר תהליך עיצוב המדיניות ויישומה. השימוש בשיטות אלה נובע מן התפיסה שמדיניות חברתית היא מורכבת, מסובכת, תלויה הקשר תרבותי, ערכי וחברתי ומשום כך אינה ניתנת אך ורק למדידה כמותנית לפי קטגוריות שנקבעו מראש, אלא מתבקש לחקור אותה גם באמצעות ידע הנאסף

* ד"ר מימי אייזנשטדט היא חוקרת ומרצה במכון לקרימינולוגיה בפקולטה למשפטים ובבית-הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית באוניברסיטה העברית. היא חברה בקבוצת המחקר למדיניות חברתית.

ממגוון מקורות וממספר זוויות מבט, כדי להרכיב את פאזל הידע (Whitehead et al., 2004).

התפתחות שנייה, שאנו עדים לה בשנים האחרונות, היא סינתזה של מחקרי הערכה. הכוונה היא למחקרי על (meta analysis), או מחקרי הערכה סיסטמטיים (systematic review). הרציונל העומד ביסוד עריכת מחקרים אלה הוא ההנחה, שתוצאותיו של מחקר הערכה יחיד של מדיניות או התערבות כלשהי הן מוגבלות. במחקר כזה לא ניתן להסיק באופן ברור באיזו מידה התוכנית או ההתערבות אכן השיגו את ההשפעה הרצויה. ביקורת כזו אכן השמיע הסוציולוג מילס (Mills, 1959) כבר בשנות ה-60 של המאה עשרים, אך רק בשנים האחרונות השתרשה הדעה בקרב אנשי המדע והמעשה בתחום המדיניות שטענו, שמחקר בודד אינו מצליח להקיף את כל הידע הנדרש כדי לקבל החלטות לגבי מדיניות זו או אחרת. טענה זאת התחזקה עם ריבוי המחקרים והגידול הרב בתוצאות ובמצאים. חוקרים ואנשי המדיניות חשו, שהם אינם מצליחים לסקור את כל מכלול הידע בלי להשמיט מידע חשוב. הרחבת הידע גרמה אפוא לאי־סדר בתחומי ידע שונים, והחוקרים ואנשי המדיניות התקשו לאתר את החומר הרלוונטי בתוך המרחב הגדול והמפוזר של הידע. הם החלו לחדש דרכים מדעיות, לא כדי לאסוף מידע נוסף, אלא כדי למצוא כלי שיארגן את הידע הקיים.

בנוסף לכך, חוקרי המדיניות טענו, שהשפעתו של המחקר על תהליכי גיבוש מדיניות ויישומה הוא שולי. ביקורת זו הובילה חוקרים, אנשי מקצוע ומקבלי החלטות לתבוע שמדיניות בתחומים אלה תתבסס ברובה על ידע מדעי אמפירי, ושידע וממצאי מחקר ישמשו באופן שיטתי מרכיב מרכזי בתהליך קבלת ההחלטות (Nutley & Webb, 2000).

ביקורות וצרכים אלה הביאו להכרה גוברת בצורך במחקרים המתכוונים להכניס סדר במידע המפוזר, ויצירת סינתזה של מחקרים קודמים, כדי לאפשר לחוקרים, לקובעי המדיניות ולאנשי מקצוע להסיק מסקנות המבוססות על שילוב בין הממצאים כדי להגיע ל"ראיות הטובות ביותר" (Cook et al., 1997). במחקרים אלה נעשה מאמץ שיטתי ומובנה לבחון את מכלול המצאי המחקרים בתחום מדיניות זה או אחר, על־מנת לזהות את המדיניות בעלת סיכויי ההצלחה הרבים ביותר. המטרה היתה לזהות מה הן התוכניות והמדיניות שהגשימו את מטרותיהן ומה היו ההקשרים שבמסגרתם הושגה ההצלחה (Millenson 1997; Nutley & Davies, 1999). המטרה של מחקרים כאלה היא לענות על השאלות: "מה עובד?" "למה?" "עבור מי?", ואילו תוכניות יכולות להביא לתוצאות המקוות באופן היעיל ביותר. הם מאמצים גישה אפידמיולוגית ומאתרים בצורה שיטתית וממצה מחקרים שנערכו בתחום מסוים. הם משתמשים בשיטות קפדניות לחיפוש מחקרים, להערכת (אומדן) שיטות המחקר ולחיבור בין הנתונים. במשך שני העשורים האחרונים נדרשו קובעי מדיניות באירופה ובארצות־הברית

לקבל החלטות באופן מהיר, במציאות שבה משאבים של כוח אדם ותקציבים מתמעטים. הם החלו לחפש דרכים שיסייעו להם לזהות את התוכניות וההתערבויות האפקטיביות ביותר, או בעלות הפוטנציאל לאפקטיביות גבוהה יותר, בהגשמת המטרות הרצויות כדי לעזור להם בגיבוש מדיניות ויישומה (Macintyre & Petticrew, 2000). כדי לענות על צורך זה הוקמו באנגליה בשנות ה-90 מרכזי מחקר המרכזים תוצאות מחקרים, במיוחד בתחומי החינוך והרווחה והמציגים לקובעי המדיניות ממצאים מרוכזים מתוך המחקרים (ראו, למשל, <http://www.evidencenetwork.org>, <http://eppi.ioe.ac.uk>). אחד המרכזים המשפיעים ביותר על המדיניות בתחום הרפואה הוא ה-Cochrane Collaboration, המרכז מחקרי-על האוספים ומנתחים תוצאות מחקרים בתחום הרפואה (Chalmers & Altman, 1995). <http://www.cochrane.org>). בשנת 2000 הוקם ה-Campbell Collaboration, המרכז את מחקרי-העל בתחומי החינוך, הרווחה, ותוכניות ענישה ושיקום (<http://www.campbellcollaboration.org>). מרכזים אלה ממלאים תפקיד חשוב בקידום מחקרי מדיניות מבוססת-ראיות.

בעוד שמחקרים המשתמשים בניתוחים כמותיים-סטטיסטיים מהווים את הליבה של מחקרי-על ומחקרים שיטתיים, חוקרים במדעי החברה החלו לחפש לאחרונה דרכים כדי ליצור ניתוחי-על תוך שימוש במחקרים המתבססים על ניתוח איכותני. מחקרים אלה מכונסים לרוב תחת הקטגוריה של Narrative או Meta ethnography analysis, והם מקדישים חשיבות רבה להקשרים של תוכניות ולמשמעות שקבוצות משתתפים שונות מעניקות לחוויות ולניסיון (ראו, למשל, Davies, 2000). החוקרים יוצרים מסגרת פרשנית שבתוכה הם מנסים לחבר את הנתונים השונים, תוך-כדי מתן תשומת לב מירבית להקשר שבו נערכו המחקרים (ראו, למשל, Attree, 2005; Graham, 1995). בניגוד למחקרי-על המשתמשים במחקרים כמותיים, במחקרי-על אתנוגרפיים החוקרים אינם משתמשים בחומר הראשוני המופק מראיונות, מתצפיות, מניתוחי תוכן ומכלי מחקר אחרים, אלא מסתמכים על הפירושים של החוקרים לנתונים אלה (Doyle, 2003; Noblit & Dwight, 1988).

הספר שלפנינו נכתב כחלק ממגמה של רצון לארגן בצורה מסודרת את ההתפתחויות החדשות בתחום מחקר המדיניות ולקשר בצורה הדוקה וטובה יותר בין ידע, עובדות, מחקר ומדיניות. הספר שם לו למטרה להכיר לקוראים את התהליכים המורכבים המעורבים בעיצוב מדיניות, להבהיר מושגי יסוד הקשורים במערכי מחקר והפעלתו, לפרוס גישות מחקר שונות, להבהיר כיצד ניתן להשתמש בצורה יעילה בידע המחקרי כדי לפתח, ליישם ולהעריך מדיניות, כל זאת תוך הבאת דוגמאות ממחקרי מדיניות שונים שנערכו בשנים האחרונות. לדברי העורכים, הספר מיועד לקבוצות מגוונות של קוראים המעוניינים בהיבטים שונים של מחקר המדיניות כמו סטודנטים מתחילים העושים את צעדיהם הראשונים בסבך החשיבה ושדה המחקר האקדמי, סטודנטים

מתקדמים הערים לסוגיות מרכזיות בתחומים אלה, לחוקרים, לקובעי מדיניות ולאנשי מקצוע העובדים בשטח.

הספר מחולק לשבעה פרקים ראשיים: הפרק הראשון שוטח בפני הקורא מושגי יסוד במדיניות חברתית ופרקטיקה. הפרק השני מדריך את הקוראים כיצד לחפש ולנסח רעיונות ושאלות מחקר. ארבעת הפרקים הבאים מוקדשים לסוגיות יסוד במחקר במדעי החברה, מחקר כמותני ומחקר איכותני. הפרק האחרון מתמודד עם הקשר בין מחקר למדיניות חברתית. הספר מכיל אגרון מונחים מפורט. הספר מספק מידע חשוב ויסודי ומשובץ בהרבה דוגמאות מעניינות. הוא מאגד בתוכו חוקרים ומחקרים המשקפים את העשייה, המחקר והסוגיות המרכזיות בתחום המחקר הקשור למדיניות חברתית.

כמרצה וכחוקרת בתחומים שונים של מדיניות חברתית חיכיתי לפרסומו של ספר כזה ויש לברך על היוזמה. יחד עם זאת, לדעתי הספר אינו תורם לעיצוב זהות ייחודית של המדיניות החברתית כתחום מדעי נפרד, ואיננו מצליח ליצור ייחוד מובהק של מחקר המדיניות. אמנם במהלך הספר הכותבים מנסים להתמודד עם הסוגיה הזו, אך כבר בהתחלה הם מסתפקים בהגדרה כוללנית למושג policy oriented research וטוענים, שזהו מחקר החוקר מדיניות ומיידע את המעורבים בעיצוב וביישום מדיניות (עמ' 15). הגדרה זו משאירה את הקוראים תוהים מה מיוחד במחקר מדיניות השונה ממחקרים אחרים במדעי החברה. לא מובן מדוע היה צריך לכתוב ספר הדין ברובו בשיטת מחקר, אם הוא נמנע מלזהות את הסוגיות המיוחדות למחקר מדיניות חברתית.

ניסיון המחברים להגיע לקהלי יעד שונים ומגוונים הביא לכתיבת נרטיב פשוט ומורכב בו-זמנית, שלדעתי אינו משרת את המטרה של תיחום והבהרת הטריטוריה של המחקר במדיניות חברתית. בעוד שמחברי הספר טורחים להבהיר ולהדגים כללי יסוד פשוטים וברורים: "מחקר 'טוב' צריך להיות בעל מטרות ברורות" (עמ' 17), "...הוכחות אינן עניין של אמונה... הן צריכות להתבסס על מחקר" (עמ' 55). לצד אלה, הם דנים בנושאים מורכבים, כגון היבטים פוסט-מודרניים ומקומן של "רציונאליות מוסרית והצדקות בשיח של מקבלי השירות" (עמ' 136), וכך נוצר שיח בעל מדרגים שונים ומבולבלים.

כוונתם של המחברים לכלול בספר מידע רב ככל האפשר אינה משרתת את המטרה של "הכנסת סדר" במידע הרב והמפוזר. בספר משולבים זה לצד זה דברי הסבר תיאורטיים, דוגמאות קצרות ממחקרים, התייחסויות לסוגיות הקשורות למדיניות ומחקר, הצעות לקריאה נוספת, שאלות חשיבה ועוד. לטעמי, גודש זה מקשה על הקוראים לעקוב אחר הקו המנחה של הדיון. העומס הרב של הנושאים והצורך לעשותם נגישים לקהלים שונים, יצר ספר שאינו ייחודי, שאינו מעמיק בסוגיות חשובות ומסתפק בלא יותר מאשר פריסת נקודות מבט המשקיפות מבחוץ אל סוגיות חשובות של הקשר שבין מחקר למדיניות, אך נמנע מלהיכנס אל הטריטוריה עצמה.

מקורות

- Attree, P. (2005). Parenting support in the context of poverty: A meta-synthesis of the qualitative evidence. *Health and social care in the community*, 13(4), 330-337.
- Chalmers, I. & Altman, D. (1995). *Systematic reviews*. London: British Medical Journal Press.
- Cook, T., Cooper, H., Cordray, D., Hartmann, H., Hedges, L., Light, R., Louise, T. & Mosteller, F. (1992). *Meta-analysis forexplanation: A casebook*. New York: Russell Sage Foundation.
- Cook, D.J., Mulrow, C.D. & Haynes, R.B. (1997). Systematic reviews: Synthesis of best evidence for clinical decisions. *Annals of Internal Medicine*, 12(6), 376-380.
- Davies, P. (1999). What is evidence-based education?. *British Journal of Educational Studies*, 47, 108-121.
- Davies, P. (2000). Conclusions from qualitative research. In Davies, H.T.O., Nutley, S. & Smith, P. (Eds.). *What works: Evidence based policy and practice in public services* (pp. 291-316). London: Policy Press.
- Doyle, L.H. (2003). Synthesis through meta-ethnography: Paradoxes, enhancements and possibilities. *Qualitative Research*, 3(3), 321-344.
- Graham, S. (1995). Narrative versus meta-analytic reviews of race differences in motivation: A comment on Cooper and Dorr. *Review of Educational Research*, 65(4), 509-514.
- Macintyre, S. & Petticrew, M. (2000). Good intentions and received wisdom are not enough. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 54(11), 802-803.
- Mills, C.W. (1959). *The sociological imagination*. New York: Oxford University Press.
- Millenson, M.L. (1997). *Demanding medical excellence: Doctors and accountability in the information age*. Chicago: University of Chicago Press.
- Noblit, G.W. & Dwight, H.R. (1988). *Meta-ethnography: Synthesising qualitative studies*. London: Sage.
- Nutley, S. & Davies, H.T.O. (1999). The fall and rise of evidence in criminal justice. *Public Money and Management*, 19, 47-54.
- Nutley, S. & Webb, J. (2000). Evidence and the policy process. In Davies, H.T.O. Nutley, S.M. & Smith, P.C. (Eds.). *What works? Evidence-based policy and practice in public services* (pp. 13-41). Bristol: Policy Press.
- Whitehead, M., Pettigrew, M., Macintyre, S., Graham, H., Bambra, C. & Eagan, M. (2004). Evidence for public health policy on inequalities II: Assembling the evidence jigsaw. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 58(10), 817-821.
- <http://eppi.ioe.ac.uk>
- <http://www.campellcollaboration.org>
- <http://www.cochrane.org>
- <http://www.evidencenetwork.org>

Kathryn Edin & Maria Kefalas. (2005). **Promises I can keep: Why poor women put motherhood before marriage**. Berkeley, Calif.: University of California Press. 293 pages.

סקרה: מיכל קרומר-נבו*

כשערכת את הראיונות לעבודת הדוקטורט שלי, ראיונות סיפורי חיים עם נשים החיות בעוני, חשבתי שאשמע מהן דיווחים מפורטים על עוני ועל הדרכים להתמודד עם עוני. אז עוד חשבתי, לתומי, שעוני הוא בעיקרו מצוקה כלכלית חריפה, אשר באה לידי ביטוי בקושי להשיג טובין הנקנים בכסף – דירה, מזון, ביגוד, תרבות. הדרכים להתמודד עם עוני, כך חשבתי אז, הן בעיקרן אסטרטגיות כלכליות כאלה ואחרות. במהלך עריכת הראיונות הופתעתי מכך, שהנשים דיברו רק מעט באופן ישיר על המצוקה הכלכלית ולעומת זאת הרחיבו ופירוטו בתיאור מערכות היחסים שלהן, בעיקר מערכות היחסים עם גברים ובני זוג ועם ילדיהן. בייחוד הופתעתי מכך, שמיוזמתן שלהן, ללא כל הכוונה מצדי, הן סיפרו באריכות רבה מה היו הנסיבות שהובילו לנישואיהן, ובחלק מן המקרים גם מה היו הנסיבות שהובילו לגירושיהן. לאט לאט הבנתי כיצד בסיפורי הנישואין והגירושין מגולמת מציאות החיים של נשים בעוני, כי עוני אינו מתמצה במצוקה כלכלית גרידא, אלא שהוא מתבטא באינספור סיטואציות של חיי היומיום המתקיימות הן בספרה הפרטית והן בספרה הציבורית, ואשר מצדן משפיעות על העוני ומושפעות ממנו בעת ובעונה אחת.

קתרין אידן זכורה בזכות ספרה משנת 1997, *Making ends meet. How single mothers survive welfare and low wage work*. באותו ספר היא תיארה את האסטרטגיות הכלכליות שנוקטות נשים המתקיימות על קצבאות (זה היה בתקופה שקדמה לביטול קצבת ה-AFDC לאימהות הדהוריות בארצות-הברית) ונשים המתקיימות ממשכורות נמוכות ביותר. בספרה הנוכחי, יחד עם מריה קפֶלס, היא פונה לבחון את הדרכים הרבות שהעוני מתבטא בהן ביחסים שבין נשים בעוני לבני זוגן ולילדיהן. אידן וקפֶלס מציגות את תשובותיהן של נשים החיות בעוני לשאלה מדוע הן יולדות ילדים מחוץ למסגרת חיי הנישואין, ומתארות באמצעות תשובות אלה כיצד עוני מעצב את ההחלטות האינטימיות והפרטיות ביותר. מדובר בספר החושף היבטים של החיים בעוני מבעד לעיניהן של נשים החיות בעוני ובכך תרומתו הגדולה לכל מי שמתעניינים בעוני או באי-שוויון ובחייהן של נשים. יחד עם זאת, הסיפורים המוצגים בספר הם בעלי פוטנציאל לדיון מעמיק יותר מזה שהם זוכים לו כאן.

* ד"ר מיכל קרומר-נבו היא מרצה במחלקה לעבודה סוציאלית והרכות האקדמית של המרכז הישראלי לשיטות מחקר איכותניות, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב. ספרה נשים בעוני: סיפורי חיים, יצא לאור השנה בהוצאת הקיבוץ המאוחד, ספריית מגדרים.

בשנת 1950, בארצות-הברית, רק אחד מעשרים תינוקות נולד לאם לא נשואה. בשנות האלפיים יותר משליש מן התינוקות נולדים לאימהות לא נשואות. העובדה, שתופעה זו נפוצה בקרב נשים החיות בעוני פי שלושה מאשר בקרב נשים מבוססות יותר, ושהפרופיל השכיח של נשים אלה הוא של נשים צעירות, שלא סיימו את לימודיהן התיכוניים ולא השתתפו בשוק העבודה, תרמה לכך שלידת ילדים ללא נישואין מוצגת בידי ממשל בוש כאחת הסיבות לעוני, וכמטרה ראשונה במעלה לשינוי במדיניות להפחתת העוני. נטייה זו של ממשל בוש אינה מפתיעה, שכן אימהות ללא נישואין ניצבת בחזית הדיון הציבורי בנוגע ל(אי)לגיטימיות של נשים החיות בעוני. קובעי מדיניות שמרניים נעזרים במחקרים אמפיריים, שהעלו שילדים לאימהות חד-הוריות נמצאים בסיכון גדול יותר לחיות בעוני ולנשור מלימודים בהשוואה לילדים הגדלים לזוג הורים, והם מסתייעים גם בהנמקות מוסריות כדי להצדיק מדיניות המעודדת נישואין. מדיניות זו באה לידי ביטוי לדוגמה בתוכניות התערבות המיועדות לנשים החיות בעוני ומטרתן להקנות מיומנויות לשיפור יחסים בינאישיים. הגדרת מטרת כזו מאפשרת לקובעי המדיניות להתעלם מן המצוקה הכלכלית ומאחריותם למצוקה זו ותולה את האשם למצוקה זו בנשים עצמן.

המחברות ראינו 162 נשים החיות באזור פילדלפיה – שחורות, לבנות ופורטוריקניות – כדי להציג את סיפוריהן ולבחון מדוע הן מפרידות בין נישואין ובין לידת ילדים. הספר כולל שמונה פרקים, אשר מתארים את התפתחותם של היחסים הרומנטיים בין הנשים לבני זוגן מתחילתם, דרך ההחלטה להרות ועד לסופם, אשר מתרחש ברוב המוחלט של המקרים עוד לפני הלידה. מסיפורי הנשים עולה, שההריונות אינם פרי של תכנון מוצהר, אבל הם גם לא תוצר של תאונות במובן המלא של המילה. למרות שרוב הנשים חושבות שגיל 14 הוא גיל צעיר מדי מכדי להיות אימהות, הן גם חושבות שגיל 30 הוא גיל מאוחר מדי, כך שבשלב מוקדם של התפתחות היחסים הזוגיים הן מפסיקות להשתמש באמצעי מניעה שהשתמשו בהם בעבר. את הרצון לילד הנשים מתארות כרצון משותף שלהן ושל בני זוגן. עבור הגברים זהו אמצעי לבטא את אהבתם, הערכתם ומחויבותם לבנות זוגן. ההצעה ללדת ילד נתפסת כמחמאה ליופייה של האישה, כביטוי לאמון ביכולותיה להיות אימא טובה, וכדרך לחייב אותה לקשר ארוך טווח. עבור הנשים לידת תינוק היא הדרך העיקרית למימוש עצמי. ילדים נותנים משמעות ותוקף לחייהן של הנשים, הם מהווים הגנה מפני הבדידות, ומהווים גורם מארגן ומייצב בתוך חיים כאוטיים. הילדים מהווים גם הזדמנות שנייה להשיג ניידות חברתית – הצלחתם העתידית תפצה את הנשים שלא הצליחו בעצמן. האימהות מוצגת בידי הנשים כגורם שהציל את חייהן, ולא כגורם שהכביד עליהן, ובמקרים רבים היא מתוארת כנקודת מפנה בחיים שלא ניתן לחכות עד שיהיו מוכנות לקראתה, מכיוון שאם ירצו להיות מוכנות כמו במעמד הבינוני, הן לעולם לא תגענה לזה.

גם אם הנשים חושבות שהנסיבות של חוסר השכלה וחוסר תעסוקה אינן מתאימות ללידת תינוק, הן מפקפקות מאוד אם אי פעם יהיו נסיבות החיים שלהן מתאימות ללידת ילדים, ומצב זה מוביל ל"תאונות" שחייבות לקרות. הן דוחות את הרעיון הבורגני כאילו ילדים מפריעים לסיים את הלימודים או להתקדם, מכיוון שבמציאות החיים הריאלית שלהן הן ממילא אינן רואות סיכוי גדול לכך שיסיימו את לימודיהן, יעבדו בעבודה מסודרת או יתקדמו. יתרה מזו, דחיית הכניסה לתפקיד האימהי נתפסת כהתקפה על הערך העצמי של נשים, שכן היכולת ללדת למרות הנסיבות הקשות נתפסת כביטוי של בגרות ואחריות.

למרות שההיריון הוא תוצר של רצון משותף של שני בני הזוג, הידיעה על ההיריון יכולה להביא לסיום הקשר הרומנטי גם במקרים שבהם הגבר אינו משנה כלל את התנהגותו. מכיוון שההיריון משמש מבחן לחוזקו של הקשר ולהערכת הערך המוסרי של הגבר, ההיריון מביא את הנשים לצפות לכך, שבני זוגן ישנו את התנהגותם. הן מצפות שגברים שלא עבדו עד אז יתחילו לעבוד ויהפכו לאנשי משפחה, כלומר יפסיקו להתרועע עם חברים וייגמלו מהרגלים שעד אז לא היו סיבה לקונפליקט, כמו שתיית אלכוהול או שימוש מזדמן בסמים. מצבים אחרים שהנשים מתארות כמצדיקים פרדה מבני זוגן הם כאשר הגבר אינו רוצה להמשיך לעבוד גם במקרים שבהם הוא יכול לעבוד, או כאשר הוא מוציא את כל שכרו על קניית ציוד שנתפס בעיני בת זוגו כמותרות, לדוגמה כאשר הוא מעדיף לקנות מכשיר חשמלי על-פני קניית טיטולים משובחים, או כאשר הוא מתגלה כגבר לא נאמן או עוסק בפעילות עבריינית. התגובות של הנשים ושל הגברים להיריון מנוגדות: הנשים מוכנות לאתגר, הגברים מתעלמים מהשלכותיה של הלידה הצפויה על אורח החיים שלהם. ככלל, הנשים נפרדות מבני זוגן על רקע אכזבתן מכך שהם לא הוכיחו את עצמם כאחראים במידה הרצויה על-פני הערכים המקובלים בחברה. הן אינן מוכנות לקבל אורח חיים הכולל סמים, פשע ואלומות, הנפוצים כל כך בשכונות העוני. כך משפיעים מצבי המצוקה שבהם מצויים אלה החיים בקהילות ובשכונות עניות על רקמת היחסים האינטימית של בני הזוג.

אבל גם זוגות הממשיכים לחיות יחד לאורך זמן לאחר הלידה אינם נישאים. את ההימנעות מנישואין מסבירות שלוש תיאוריות שונות: לפי תיאוריית העצמאות הכלכלית של נשים, הטשטוש העכשווי בחלוקת התפקידים בין גברים לנשים במשפחה מחליש את הצורך להינשא, שכן נשים עובדות שהן עצמאיות מבחינה כלכלית יכולות להרשות לעצמן לא להינשא; לפי תיאוריית הקצבאות, נשים מנצלות את מערכת הקצבאות ולומדות שכדי להגדיל את זכאותן עדיף להן ללדת ללא נישואין; לפי התיאוריה השלישית, חוסר התעסוקה מביא לירידה בשיעור הגברים הראויים לנישואין.

אידן וקפלס טוענות, שהנשים אינן נישאות מכיוון שהן רואות בנישואין מוסד בעל ערך, והן אינן רוצות להתחייב בשבועת נישואין כל זמן שהן חשות שבני זוגן אינם יכולים להיות אחראים מספיק כדי להבטיח שקשר הנישואין עתיד להצליח. ההימנעות מנישואין אינה מבטאת אפוא את חולשת ערכי הנישואין, אלא את חוזקם וקדושתם. הנישואין נתפסים כמחויבות לכל החיים, והנשים אינן רוצות להינשא כאשר הן חוששות מפני גירושין עתידיים, או כאשר הן מעריכות שבני זוגן לא יוכלו להעניק להן ביטחון כלכלי ורמת חיים מכובדת ומתקבלת על הדעת. לעומת זאת, בהשפעת השינוי החברתי הכללי בעמדות כלפי נישואין, יחסים ללא נישואין נתפסים כסידור זוגי אפשרי, ועבור הנשים החיות בעוני זהו סידור זוגי שהן מעדיפות להסתכן בו. כוחו של הספר הוא בתיאור המפורט והמדוקדק של תפיסות הנשים כלפי גברים וילדים, כלפי נישואין ולידה, אשר מאפשר לקוראים לראות את מה שסמוי מן העין – את האופנים הלא גלויים, היומיומיים, שבהם עוני מעצב את הציפיות של נשים מבני זוגן, את משמעותם של ילדים עבורן ואת האפשרויות הפתוחות בפניהן למימוש עצמי. הספר מצביע באופן ברור על כך, שהתפיסה של הנשים, לפיה כניסה מוקדמת לאימהות היא חסרת השפעה על סיכוייהן להתקדם בחיים, מעצבת את בחירותיהן. זו תרומתו הגדולה של הספר. המחברות מצביעות על הצורך הדחוף בצמצום העוני בקרב נשים, גברים וילדים, שכן עוניים של גברים משפיע על חוסר הרצון של נשים להינשא להם, עוניין של ילדות מוביל אותן ללדת ילדים בגיל צעיר, ועוניים של ילדים מוביל אותם להתנהגויות שהופכות אותם אחר כך להיות גברים שאינם נחשבים ראויים לנישואין. חולשתו של הספר היא בדיון התיאורטי שהוא מציע, שהוא תמציתי ולא ממצה וכן בהשלכות של הממצאים למדיניות. בפרק המסכם שלהן המחברות טוענות, שהן אינן מאמינות בשיטות השמרניות הדוגלות בתוכניות לעידוד נישואין המתמקדות בהקניית מיומנויות ליחסים. במקום זה הן מציעות פתרונות ליברליים יותר, אולם פרק זה הוא הפרק החלש ביותר בספרן, וההצעות שלהן אינן ברורות, ואינן ממוקדות די הצורך. עם כל הצער, נראה לי שחולשתו של הדיון התיאורטי והקישור למדיניות עלול להפוך את הספר לדוגמה נוספת לטענתו של הסוציולוג ויליאם וילסון, שחוקרים ליברלים אינם מצליחים להשפיע על השיח על אודות העוני ועל המדיניות בהקשר של עוני (Wilson, 1987).

מקורות

- Edin, K. & Lein, L. (1997). *Making ends meet: How single mothers survive welfare and low-wage work*. New York: Russell Sage Foundation.
- Wilson, W.J. (1987). *The truly disadvantaged: The inner city, the underclass, and public policy*. Chicago, Ill.: University of Chicago Press.

Michal E. Mor Barak (2005). **Managing diversity: Toward a globally inclusive workplace**. Thousand Oaks: Sage. 342 pages.

סקר: דוד ברגל*

מקום העבודה ברוב העולם המערבי הפך להיות יותר רב־תרבותי ויותר מגוון מבחינת השונות האישית, המגדרית, הגילית והאתנית. ניהול הולם של כוח העבודה רב־הפנים הזה דורש, שהן המנהלים והן התרבות הארגונית יגלו יותר רגישות לצרכים תרבותיים ואישיים של עובדיהם. שינויים אלה בהרכב כוח האדם במקומות עבודה, והמודעות לצורך בכיבוד השונות על בסיס הקטגוריות המגדריות, האתניות והאישיות, הם נושא ספרה המעמיק, המתבסס על תיאוריות ועל נתונים אמפיריים, של פרופ' מיכל מור-ברק, חוקרת ומרכזת תחום הרווחה התעסוקתית באוניברסיטת דרום קליפורניה.

הספר נחלק לשלושה חלקים. החלק הראשון עניינו דיון מתוך נקודת הראות הגלובלית בנושאים אלה: מגמות דמוגרפיות משתנות בעולם ובעולם העבודה, מגמות בכלכלה העולמית והשינויים המתחוללים בהן; מדיניות חברתית המשתנה בהתאם ולעתים ללא קשר לשינויים אלה, וחקיקה שמטרתה לאפשר הקלה על הקליטה, ההסתגלות וההשתלבות האופטימלית של מיעוטים בכוח העבודה ובמשימותיו. חלק זה כולל חמישה פרקים, המסכמים את תמונת המצב הגלובלית בעולם העבודה, תוך הסתמכות על נתונים מעודכנים, פרי סקרים דמוגרפיים, חקיקתיים ואחרים.

החלק השני של הספר עוסק בפרספקטיבות הפסיכולוגיות החברתיות של השונות בכוח העבודה. בפרק זה המחברת מציגה מושגים כמו: סטריאוטיפים, דעות קדומות והדרה (exclusion), אשר באים לציין את היחס שנוצר לעתים כלפי עובדים במקומות עבודה, שאינם שייכים לקבוצת העובדים הדומיננטית. בהתחשב במגמות הגלובליזציה והניידות בכוח העבודה שצוינו לעיל, הסיכוי למפגש בין עובדים בני־תרבויות שונות גדל והולך. במפגש זה של בני־אדם שהם זרים איש לרעהו ברקע התרבותי, הערכי והבין־אישי, מתפתחים סטריאוטיפים ודעות קדומות של קבוצה תרבותית או אתנית אחת כלפי רעותה. תוצאת הדעות הקדומות עשויה להיות התנהגות מפלה, הדרה, ועד גילויים של ניתוק בין בני־אדם המשתייכים לקבוצות האתניות השונות ולפיתוח אי־הבנה וקונפליקט בין מנהלים לעובדים.

בפרק זה המחברת מציגה תיאוריות פסיכולוגיות, חברתיות ואנתרופולוגיות, המסבירות את היווצרות הנתק הקומוניקטיבי בין בני אדם מקבוצות חברתיות ותרבותיות שונות. התיאוריות הפסיכולוגיות להסבר היחסים בין קבוצות וליצירת

* פרופ' דוד ברגל הוא חוקר ומפתח תחום הרווחה התעסוקתית בישראל. בשנת 2000 ערך במשותף עם פרופ' מור-ברק קובץ מאמרים בנושא רווחה תעסוקתית. ספרו ניהול שירותי רווחה ועבודה סוציאלית במקומות עבודה, עומד לצאת לאור בהוצאת האוניברסיטה הפתוחה.

רשמים הדדיים נחלקות לשני סוגים עיקריים: הסברים קוגניטיביים והסברים במונחים של זהות חברתית. ההסבר הקוגניטיבי גורס, שהצורך של האדם להתמודד עם השפעה, המגוון והמסרים השונים של הגירויים בסביבה, לעתים מעוות ומפשט את המידע (ומכאן יצירת סטריאוטיפים). יחד עם זאת, בצד תהליכים אלה יש לאדם צורך להגדיר את עצמו ולאבחן את זהותו, השונה מזוהותם של אחרים. את הזהות של האדם קובעות, במידה רבה, השתייכויות קבוצתיות: הקבוצה מסייעת לבני אדם ליצור זהות חיובית באמצעות השוואתם והבחנתם במימדים בולטים מקבוצות אחרות. התיאוריות האנתרופולוגיות, לעומת זאת, מתארות את השוני בין התרבויות על-פי ארבעה מימדים: הדגשת הסמכות וריחוקה מן המונהגים; אינדיווידואליזם לעומת קולקטיביזם; גבריות לעומת נשיות ומידת עמימות גבוהה או נמוכה. בעת המפגש במקום העבודה בין נציגי תרבויות, אשר האוריינטציות הערכיות שלהם למימדים אלה הן כה שונות, הקרקע מוכנה ליצירת קונפליקט בין-תרבותי.

החלק השלישי של הספר מציג פתרונות, או התערבויות, להגברת ההבנה של השונות במקום העבודה ולהכשרת מנהלים ועובדים להיות רגישי תרבות, לפתח ערוצי תקשורת תקינים ולשפר את איכות חיי העבודה בתרבויות ארגוניות שבמסגרתן מתרחשות משימות ייצור מסוגים שונים.

נרחיב מעט בתיאור שני הפתרונות הארגוניים שהמחברת מציעה כדי לטפל בכשלי ניהול השונות התרבותית במקום העבודה. בחלק זה של הספר מוצע מבחר אמצעים תחת הכותרות "חינוך לניהול שונות" (diversity management). ו"יצירת מקום עבודה מכיל" (inclusive workplace).

"חינוך לניהול שונות" מתייחס לכל הפעולות שהארגון מתכנן כדי ליצור, באמצעות מדיניות ותוכניות מתאימות, אינטגרציה של עובדים הבאים מרקעים שונים לתוך המערכת הפורמלית והבלתי פורמלית של הארגון. השוואה בין חינוך לניהול שונות ובין האמצעים לאפליה מתקנת שנקט הארגון בעבר (כמו, הזדמנויות שוות בתעסוקה, או פעילויות מפצות) מגלה, ששיטה זו היא "פרואקטיבית יותר ומכוונת ליצירת ארגון, אשר בו כל החברים יכולים לתרום ולהשיג מימוש מלא של הפוטנציאל שלהם" (עמ' 222). הסיבות לשגשוג הרב שנראה בפיתוח תוכניות לחינוך לניהול שונות בארגונים משקף את השינויים שחלו בהרכב כוח העבודה. הוא משקף גם את הרגשת החוב המוסרי שהארגון חש כלפי עובדים שננקטה כלפיהם אפליה. כמו-כן, יש בפיתוח תוכניות אלה כדי לשפר את דימוי הארגון, כדי שימשוך משאבי אנוש ראויים.

"יצירת מקום עבודה מכיל" הוא מושג המתייחס לארגון לא רק כגוף המטפח את השונות של כוח האדם שבו. מקום עבודה מכיל הוא ארגון שהוא פעיל בקהילה, משתתף בתוכניות מקומיות ופדרליות שמטרתן לסייע בקליטת מהגרים, נשים, ומעוטי

אמצעים. כמו־כן כולל מושג זה את התפיסה בעניין אחריותו של הארגון כמשתלב בזירה הלאומית והבינלאומית בדאגה לטיפול הוגן בסוגיות הנוגעות לכוח אדם שהוא בעל צרכים מיוחדים.

עובדים סוציאליים כקבוצה מקצועית, ועובדי רווחה תעסוקתיים במיוחד, הובאו למקומות עבודה עוד בראשית התפתחות המקצוע, בין השאר כדי לדאוג לקבוצות של עובדים בעלי צרכים מיוחדים: נשים, ילדים ועוד. בשנות ה־60 וה־70, הן בארצות־הברית והן בישראל, נשכרו עובדים סוציאליים כדי לטפל באוכלוסיות של נכים, נשים וקבוצות מיעוט, אשר למענן אף נחקקו חוקים מיוחדים בדבר אפליה מתקנת. למשל, הנכים, ואף שחורים ונשים בארצות־הברית; בישראל נעשתה חקיקה בנושא העסקת נכי צה"ל ובהמלצות להעסקת נשים ולשיפור מעמדן בעבודה.

ספרה של מיכל מור-ברק מרחיב את היריעה בכל הנוגע לאוכלוסיות היעד לטיפול במקום העבודה. מה שהשתנה מאז תוכניות האפליה המתקנת ופרויקטים שהופעלו בעקבות חקיקה הוא, שהיום מקום העבודה אינו יכול עוד להתעלם מתופעות השונות עקב תהליכים גלובליים. היום שוב אין הטיפול באוכלוסיות מיוחדות אלה נחלת עובדים סוציאליים בלבד. הנושא היה לסוגיה מרכזית בניהול משאבי אנוש, ואי־לכך נרתם לביצועה הארגון על הנהלתו הבכירה. ספרה של מור-ברק מספק את הרציונל, את הביטויים הארגוניים, ואת שאלות היסוד הנוגעות לטיפול בנושא השונות במקומות עבודה. הוא כתוב בצורה מלומדת מאוד, מתועד בקפידה רבה ותוך שימוש בתיאוריות רלוונטיות ובהסתמך על נתונים תקפים.

Hillel Schmid (Ed.). (2004). **Organizational and structural dilemmas in nonprofit human service organizations**. Binghamton, N.Y.: The Haworth Press. 225 pages.

סקר: ניסן לימור*

קובץ המאמרים בעריכתו של פרופ' הלל שמיד מעלה במקביל לחשיבה התיאורטית גם חשיבה על ההיבט המעשי וההשלכות שיש לפרקטיקה ניהולית הננקטת במציאות. הספר מעלה סוגיות עכשוויות מעולמם של ארגונים ללא־כוונת־רווח הפועלים בתחום שירותי אנוש, ואלה מוצגות מנקודות מבט מגוונות, בידי כותבים ממדינות שונות. תרומת הספר לקורא הישראלי היא ביכולת לבחון גישות אלה תוך השוואתן למציאות

* ניסן לימור הוא מורה בתוכנית שוורץ לניהול מלכ"רים, בית־הספר לעבודה סוציאלית ורווחה חברתית, באוניברסיטה העברית בירושלים, מורה בתוכנית לניהול מלכ"רים בבית־הספר לניהול של אוניברסיטת בן־גוריון בנגב, ויועץ במרכז הישראלי לחקר המגזר השלישי, אוניברסיטת בן־גוריון בנגב.

הישראלית, ובכך לקדם את השיח התיאורטי והמעשי באשר למקומם ולתפקידם של ארגוני המגזר השלישי בישראל כנותני שירותי אנוש.

עשרת המאמרים שקובצו בכרך זה עוסקים במגוון של סוגיות הניצבות בפני ארגונים ללא-כוונת-רווח המספקים שירותי אנוש לקהילה. הם דנים בעיקר בשאלת מיקומו החברתי וזהותו של המלכ"ר בעידן הנוכחי, תוך דיון בדילמות מבניות ותפעוליות של ארגונים נותני שירות. במאמר הפותח¹ כתב העורך על תפקידם של ארגוני שירותי אנוש שלא למטרות רווח. באופן ממוקד וממצה הוא ממקם את הארגונים העונים על קטגוריה זאת במרחב הארגונים נותני השירותים. המאמר דן בערך המוסף של פועלם וביתרונות שהם ייחודיים לארגונים אלה דווקא בעידן שבו המדינה מבקשת להעביר תפקידים מסורתיים שמילאה בעבר לקהילה. זיהוי היתרונות המסורתיים וניצולם הנכון חיוני, איך אין בו די. עליהם להיות קשובים לצורכי לקוחותיהם ולהציע פתרונות יצירתיים על-מנת לעמוד בתחרות, ולא להיתפס כנטל בעיני השלטון. המחבר מציין, שתרומתם של ארגוני שירותי אנוש לא הביאה לצמצום הפערים בחברה, ומקשה האם במציאות המתהווה, בתחרות מול חברות עסקיות ובצמצום חלקה של הממשלה, הארגונים מאבדים את מקומם הייחודי. הוא משיב על כך בשלילה ומציין, שעליהם להביא את ייחודם וערכיהם לידי ביטוי, במיוחד תוך השוואה לאלה של המגזר העסקי והממשלה. לטענתו, על ארגונים אלה למצב את עצמם בגומחות ששני המגזרים האחרים מהססים להיכנס אליהן, על-מנת לפעול בתחומים שיש להם בהם יתרון יחסי מובהק, תוך הדגשת הערכים והקודים האתיים המייחדים אותם.

מאמרם של בריליאנט ויאנג² דן בשאלת זהותם המשתנה של ארגונים קהילתיים. המחברים בוחנים ארבע קבוצות של ארגונים (The United Way, United Jewish Communities, Catholic Charities, Alternative Funds), משלהי המאה ה-19 ועד ימינו, והם מתבססים על ספרות מחקר, דוחות, פרסומים, מידע שפורסם ואתרי אינטרנט. באמצעות בחינה איכותנית של הממצאים הם בוחנים את תפקידה המשתנה של הזהות הארגונית. ממצאי המחקר מצביעים על כך, שארבע הקבוצות עברו במהלך השנים תהליכים דומים והתמודדו עם סביבות משתנות, כאשר הזהות הארגונית שימשה מוקד מוביל ככולן. מסקנתם של בריליאנט ויאנג היא, שזהות ארגונית אינה רק סמלו של ארגון, כי אם גורם מוביל בקביעת האסטרטגיה ודרכי פעולתו להשגת המטרה. נטינג, גלסון, בורדרס והובר³ בוחנים היבטים תיאורטיים ביחסי מתנדבים וסגל

1. Schmid, Hillel, "The Role of Nonprofit Human Service Organizations in providing Social Services: A Prefatory Essay", pp. 1-22.

2. Brilliant, Eleanor & Young, Dennis R., "The Changing Identity of Federated Community Service", pp. 23-46.

3. Netting, Ellen F., Nelson, Wayne H., Borders, Kevin & Huber, Ruth, "Volunteer and Paid Staff Relationships: Implications for Social Work Administration", pp. 69-90.

שכיר במטרה להציג מה יכול מנהל בארגון להפיק מן התיאוריה ומן המחקר בתחום זה. הבחינה וההצגה של הדברים נעשית תוך התייחסות לספרות מחקר ולניסיונם של המחברים. המחברים מדגישים עד כמה חיונית היא הענקת תשומת לב למתנדבים, לדרכי גיוסם, הדרכתם והפעלתם, דווקא משום שאת הארגונים מנהלים, בדרך-כלל, שכירים ולא מתנדבים. מערכת היחסים בין מתנדבים לשכירים היא תלויה התרבות הארגונית של כל ארגון. תרבות ארגונית המתייחסת למתנדבים כאל שכירים מוכיחה, שתפקודם אינו שונה בהרבה. לדעת המחברים, עובדה זאת מעניקה למנהל בארגון תובנה חשובה. המחברים מציעים תריסר שאלות מנחות לבחינת יחסי מתנדבים ושכירים, ולתפיסתם את תפקידם ואת גישתה של ההנהלה, על-מנת לגבש תוכניות למתנדבים ההולמות את התרבות הארגונית של הארגון.

שני מאמרים – מאמרם של הזנפלד ופאוול⁴ ומאמרם של מולרוי וטמבורו⁵ – עוסקים במשמעות של התוכניות המכוונות בשם "מרווחה לעבודה" (From Welfare to Work) עבור ארגוני המגזר השלישי. שני המחקרים מצביעים על כך, שתוכניות אלה מצמצמות את עצמאותם של הארגונים, ומחייבות אותם לפעול בכפיפות לחוזים מגבילים. בנוסף, הארגונים נדרשים להיערך לדרכי עבודה חדשות, להגיב במהירות וביעילות, ולעמוד ביעדים מוגדרים. לצד היתרון שבחשיפה להיערכויות התואמות את העידן הנוכחי והתמודדות בתנאי תחרות קיימת סכנה, שהתמקדות אך ורק ברווחיות וביעילות עלולה לפגוע ביכולתם של הארגונים להשיג את מטרותיהם ולהגשים את חזונם כארגוני החברה האזרחית. המסקנות של מחקרים אלה חוברות למסקנותיו של שמיד במאמרו הפותח, כאשר הוא מציין, בקשר עם מצבים המתהווים ביחסי ממשלה וארגוני מגזר שלישי, שהתקשרויות חוזיות עם המדינה מביאות לאובדן הייחודיות של הארגונים. ממסקנות אלה משתמעת אזהרה חשובה לארגוני המגזר השלישי בישראל. ארגונים, אשר כתוצאה מהתחייבויות לצדדים שלישיים ותלותם הגדולה בתקציב המדינה, יסטו מדרכם, לא יוכלו להיענות לצורכי הקהילה, שכבר אינה נהנית משירותים ממלכתיים, ולמעשה תלויה בארגוני המגזר השלישי. במקום לתרום לרווחת החברה הארגונים עלולים לרושש את הקהילות עוד יותר.

גיבלמן⁶ בוחנת במאמרה את תחושת הציבור כלפי נותני שירותים משלושת המגזרים – הממשלתי, לכוונת-רווח ושלא-לכוונת-רווח – כפי שזו משתקפת באמצעי התקשורת. מסקנתה היא, שיחס הציבור אל המגזרים מספקי השירות משתנה בצורה מחזורית. תגובת הציבור אינה בהכרח על-פי טיב השירות בפועל, כי אם ביחס

Hasenfeld, Yeheskel & Powell, Lisa E., "The Role of Non-Profit Agencies in the Provision of Welfare-to-Work Services", pp. 91-110.

Mulroy, Elizabeth A. & Tamburo, Melissa B., "Nonprofit Organizations and Welfare-to-Work: Environmental Turbulence and Organizational Change", pp. 111-136.

Gibelman, Margaret, "Searching for Utopia: the Cycles of Service Provider", pp. 137-160.

לציפיותיו. ציפיות אלה משתנות בהתאם לעמדות הציבור, בהתייחס לסדר-היום הציבורי. תחושת הציבור היא שילוב של הערכת פעילותו של כל אחד מן המגזרים באופן מוחלט ובאופן יחסי לשניים האחרים. המסקנה העולה ממאמר זה מדגישה את החשיבות של למידת הגורמים המשפיעים על עמדות הציבור ותגובותיו. הבנת התהליכים בידי ארגוני המגזר השלישי, כמו גם את יכולתם ופעילותם של המגזרים האחרים, יכולה להאריך את המופע החיובי של ארגוני המגזר השלישי בתקשורת ולצמצם את זה השלילי. הגורם המשפיע המרכזי על תחושת הציבור הוא ערכיות ההתנהלות. גיבלמן מסכמת ואומרת, שהכרה של הארגונים בהיבט הערכי-מוסרי של פעילותם, קבלת אחריות, בקרה ופיקוח עצמיים, כמו גם אימוץ מדיניות פתוחה כלפי התקשורת, הם צעדים התורמים לשיפור תדמית הארגונים. דברים אלה יפים גם למקרה הישראלי.

היבט אחר בעולמם של ארגוני מגזר שלישי, מעלה מאמרם של טרופמן ושפר⁷ העוסק בהתנהלות שאינה ראויה של מנהלי מלכ"רים. המאמר מבקש לפתח מאפיינים וכלי חיזוי אפשריים לגילוי מוקדם של פוטנציאל סיכון מצד מנהלים לא ראויים. סיכון, לדעת המחברים, נובע מאישיות הפרט, מדרך התנהלות הארגון ומאופן פעולתם של מנגנוני הבקרה. במחקרם, שהתבסס על חומר מחקרי קודם ועל מקרים שהתפרסמו בשני עיתונים מובילים (*New York Times* ו-*Wall Street Journal*), הם קובעים, שחמישה גורמים עשויים להכיל אלמנט של סיכון: שינויים בתהליכים בארגון, יכולות העובד, תכונות אופי שלו, התנאים הסובבים ומהות הפעולה. הסיכון עשוי להתבטא באחת מארבע דרכים: עקיפה קלה של נהלים, חריגה מהם, חריגה גדולה ("ירידה מן הפסים") ופעולה שהיא בבחינת אסון לארגון. לפי טרופמן ושפר, שלושה מנגנונים מופקדים על מניעת מעשים לא ראויים: תרבות הארגון, ההנהלה והמנהל הכללי. על ארגון לפתח סביבה עירנית ורגישה, וגם מנגנוני בקרה שיתריעו על סטיות וחריגות, גם אם אלה קלות לכאורה. זיהוי בזמן וטיפול נכון יכולים למנוע הידרדרות שמתחילה בעקיפה קלה של הנהלים ומסלימה לפעולה שהיא בבחינת אסון לארגון. שני גורמים הם חיוניים על-מנת להצליח בגיוס מנהלים ראויים לארגוני החברה האזרחית: תרבות ארגונית, והגדרה מדויקת ובהירה של יחסים שבין ועד העובדים, המנהל, ההנהלה והמנכ"ל.

מאמרם של שמיד וניראל⁸ עוסק בשאלת ההבדל בין מלכ"ר לארגון לכוונת-רווח, תוך בחינת תחום אחד, שירותי סיעוד ביתיים, ושני משתנים, הבעלות על הארגון והוותק שלו. ממצאי המחקר מצביעים על כך, שבארגון לכוונת-רווח האפקטיביות

7. Tropman, John E. & Shaefer, Luke H., "Flameout at the Top-executive Calamity in the Nonprofit Sector: Its Precursors and Sequelae", pp. 161-182

8. Schmid, Hillel & Nirel, Ronit, "Ownership and Age in Nonprofit and For-Profit Home Care Organizations: What Makes the Difference?", pp. 183-200

של עובדי הסיעוד ומערכת השיעור גבוהה מזו של המלכ"רים; ואילו אצל המלכ"רים, האפקטיביות גבוהה יותר אצל העובדים הסוציאליים והמפקחים, וכך גם שיעור הגידול במספרי הלקוחות. ממצא מעניין עולה מניתוח הנתונים: מתברר, שקיים קשר בין מידת האפקטיביות של העובדים הסוציאליים ובין גיל הארגון. במלכ"ר קיים קשר חיובי, כלומר, ככל שוותק הארגון גדל כך גדלה גם האפקטיביות של העובדים הסוציאליים שהארגון מעסיק, ואילו בארגון לכוונת-רווח אין עלייה באפקטיביות ככל שהוותק שלו גדל. המאמר, המתבסס על נתונים ישראליים, תורם היבט נוסף לדיון באשר להבדלים בין המגזרים ויכול לסייע בגיבוש אסטרטגיה ארגונית. ארגונים המבקשים לגבש אסטרטגיה, יכולים להיעזר בסוג זה של מחקרים, ללמוד את ההבדלים ולגבש את דרכי הפעילות.

מאמרם של כנען, שינה ומקגראו⁹ עוסק בארגוני הכנסייה בארצות-הברית כנותני שירותים לקהילה. המאמר סוקר את ההתפתחויות בארצות-הברית, מאז שינוי החוק בשנת 1996, ולמרות שהמחקר מתמקד במקום יישוב אחד (פילדלפיה), הוא מכון לתהליכים מקבילים ברחבי ארצות-הברית. דינמיקת ההתפתחות של תהליכים אלה נעזרת באמונה הדתית הרווחת באוכלוסייה האמריקנית על כל רבדיה, המקבלת את ארגוני הדת כספקי שירותים לא רק למאמיניה, כי אם לכלל הקהילה. היותם של מוסדות הכנסייה במוקדי הקהילות, האמצעים העומדים לרשותם ומדיניות הממשל הפדרלי, מהווים זרז לתהליכים. התרחבות במגוון ובהיקף השירותים שמוסדות הדת מספקים, יוצרים חלופה אפשרית חדשה לסוכנויות ממשלתיות, ולארגונים ציבוריים ופרטיים בהספקת שירותים בתחום הרווחה. תרומתו של המאמר לקורא הישראלי היא בהתבוננות מחדש על התארגנות של מוסדות (ומפלגות?) דתיים להספקת שירותים לציבור. אלה הם מודלים חדשים ונוספים הראויים לדיון ולבחינה דווקא לאור השינויים במדיניות הממשלתית בתקופה האחרונה.

מאמרם של וייס וגל¹⁰ הוא היחיד בספר שאינו עוסק ישירות בארגונים. מחקרם בחן באופן השוואתי בשבע מדינות את העדפות התעסוקה של בוגרי בתי-ספר לעבודה סוציאלית. ממצאיהם מגלים, שבוגרי עבודה סוציאלית מעדיפים תעסוקה במסגרת מלכ"ר פרטי, על-פני זו בשירות הציבורי או אצל מעסיק פרטי. שני הסברים ניתנים לכך: מגוון ההיצע וההלימה בין ערכי העבודה הסוציאלית ובין ערכי המגזרים השונים הללו. הסברים אלה, במיוחד זה השני, יש בהם כדי לחזק את הנושא העולה במאמרים האחרים, בדבר הצורך בחיזוק הזהות העצמית המיוחדת של ארגוני המגזר השלישי וערכיהם.

9. Cnaan, Ram A., Shina, Jill W. & McGrew, Charlene C., "Congregations as Social Service Providers: Services, Capacity, Culture and Organizational Behavior", pp. 47-68

10. Weiss, Idit & Gal, John, "Social Work Graduates and Welfare Economy Sector Preferences: A Cross-National Perspective", pp. 201-216

המאמרים הנדונים, שהתפרסמו במקביל גם בכתב העת *Administration in Social Work*¹¹, עשויים להעשיר את השיח הציבורי בישראל, ולהפנות את תשומת הלב לסוגיית ייחודם של ארגוני המגזר השלישי ומהות תרומתם הבלעדית. במציאות של שינוי תדיר במדיניות הממשלה ושל כניסה מקצועית של חברות עסקיות לתחום של הספקת שירותי אנוש, ארגוני המגזר השלישי מוצאים את עצמם בסביבה חדשה, המכתיבה התמודדות שונה מבעבר. החוקרים באסופה זאת מציעים במסקנותיהם למלכ"רים אסטרטגיות התמודדות דומות, המבוססות על חיזוק הזהות העצמית, ההיבט המוסרי, הקודים האתיים, נורמות ההתנהלות, הערכים והמקצועיות, תוך הדגשת יתרונם היחסי כארגונים אזרחיים-קהילתיים הבאים לשרת את הציבור ולתרום לחברה, ללא כוונות רווח.